

Makale Künyesi (Araştırma): Kalegeri, Ç. (2019). Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine -dl ér-se/-dIsA zarf-fiil eki üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 279-297.

DOĞU TÜRKÇESİNDEN BATI TÜRKÇESİNE -dl ér-se/-dIsA ZARF-FİİL EKİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA¹

Çiğdem KALEGERİ²

ÖZET

Eski Türkçeden günümüze varlığını sürdüren -sA ekinin bugünkü anlam ve işlevleri üzerinde araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar, bu eki dilek ifade etmediği durumlarda şart kipi olarak değerlendirmekte, kimileri ise yapı bakımından zarf-fiil yapan bir ek olarak kabul etmektedir. Konuyla ilgili daha aydınlatıcı bilgilere ulaşabilmek için öncelikle -sA ekinin Türkçenin geçmiş dönemlerinden itibaren nasıl kullanıldığı saptanmaya çalışılmıştır. Bu konu araştırılırken -sA ekinin sadece basit değil, birleşik çekimlerdeki kullanımlarının da göz önüne alınması gerektiği anlaşılmıştır. Özellikle belirli geçmiş zamanın şartı (-dl er-se) çekiminin Doğu Türkçesinde yoğun bir biçimde kullanıldığı ancak bu çekiminin kip değil, zarf-fiil işlevi gördüğü tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada -sA ekli söz konusu yapı temel alınmış, aynı dönem Doğu ve Batı Türkçesinden seçilen metinlerden derlenen veriler karşılaştırılarak -dl er-se yapısının anlam ve işlevi saptanmaya çalışılmıştır. Bu veriler, 15 ve 16. yüzyıllarda Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine ya da Farsçadan iki dile de çevrilmiş metinlerden elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: -sA eki, şart kipi, zarf-fiil, Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi.

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. A. Deniz ABİK'in danışmanlığında Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında 2018'de tamamlanan *Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesinde -sA Eki ve Şart İfadesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (15. ve 16. Yüzyıllardan Seçilen Metinler Örneğinde)* adlı doktora tezimizden üretilmiştir.

² Mersin Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, Öğr. Gör. Dr. ckalegeri@mersin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9567-6534>

**A COMPARATIVE STUDY ON THE GERUND
SUFFIX -dl ér-se / -dIsA FROM EASTERN TURKISH
TO WESTERN TURKISH**

ABSTRACT

There is a conflict among the researchers on the present meaning and functions of the suffix *-sA* which has survived from ancient Turkish to the present day. Some researchers consider this suffix to be a conditional mode when it does not express wish, while others consider it as a gerund in terms of structure. In order to reach more informative information on the subject, firstly, it has been tried to determine how the suffix *-sA* has been used since the past periods of Turkish. While investigating this issue, it was understood that the use of the suffix *-sA* should be considered not only in simple but also in the compound conjugations. In particular, it was found that the conjugation of certain past tense (*-dl er-se*) was used extensively in Eastern Turkish, but this conjugation did not function as a mode but as a gerund. Therefore, in this study, this structure with the suffix *-sA* is attached, and the data collected from the texts selected from Eastern and Western Turkish in the same period were compared and the meaning and function of the structure was tried to be determined. These data were obtained from texts translated from Eastern Turkish to Western Turkish or from Persian into two languages in the 15th and 16th centuries.

Keywords: The suffix *-sA*, conditional mode, gerund, Eastern Turkish, Western Turkish.

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında, *-sA* ekinin yapı, anlam ve işlevleri hususunda bir tartışma söz konusudur. Türkiye Türkçesindeki *-sA* eki, Eski Türkçeden bu yana biçim ve anlam değişikliklerine uğramıştır. Günümüzde, bazı araştırmacılar, bu ekin şart kipi olarak kullanıldığını ifade etmektedirler. Bunun yanında, *-sA* ekini yapı bakımından zarf-fiil yapan bir ek olarak değerlendiren araştırmacılar da mevcuttur.

Bu çalışmada ek değerlendirilirken *-sA* ekinin yalnızca basit değil, birleşik çekimlerde kullanımının da göz önüne alınması gerektiği dikkatlere sunulmaktadır. Bu hususu aydınlatılabilmek için, Türkçenin geçmiş dönemlerinin *-sA* ekinin kullanımı bakımından incelenmesi ihtiyacı doğmuştur. İnceleme neticesinde özellikle Doğu Türkçesinde yoğun olarak kullanılan belirli geçmiş zamanın şartı (*-dl er-se*) çekimiyle karşılaşılmış ve bu çekimin kip olarak değil, zarf-fiil olarak kullanıldığı görülmüştür. Dolayısıyla çalışmada *-sA* ekli bu yapı temel alınmış, Doğu ve Batı Türkçesi örnekleminden veriler

birbir karşılaştırılarak bunların anlam ve işlevleri saptanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, *Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesinde -sA Eki ve Şart İfadesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma* (15. ve 16. Yüzyıllardan Seçilen Metinler Örnekleminde) adlı doktora tezimizin kapsamındaki verilerden yararlanılmıştır. Bu veriler, Doğu ve Batı Türkçelerine ait beşer metinden derlenmiştir. Bunlar, 15 ve 16. yüzyıllarda Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine çevrilmiş metinlerden *Mecâlisü'n-Nefâis*'in ve *Tevârîh-i Mülûk-i Acem*'in Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi metinleri ile Sadi'nin *Gülüstan Tercümesi* ve *Tezkîretü'l-Evliyâ*'nın Farsçadan Doğu ve Batı Türkçesine yapılmış çevirileridir. Ayrıca *Kitâb-ı Güzide* de 13. yüzyılda Farsçadan Doğu Türkçesine ve 14. yüzyılda Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine ilk çeviri örneği olması nedeniyle çalışmanın kapsadığı dönemin dışında olmasına rağmen örnekleme dâhil edilmiştir.

Çalışmada bu eserlerin seçilmesinin nedeni -sA ekinin Doğu ve Batı Türkçesindeki kullanımlarını karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırmanın yapılabilmesi için metinlerin birbirinin çevirisi olması ya da başka bir dilden Doğu ve Batı Türkçesine tercüme edilmiş olması gerekmektedir. Yapılan araştırmada, çalışmanın ele aldığı dönemde bu tür metinlerin sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Ayrıca tespit edilen bazı metinlerde, metnin içeriği ya da hacmi nedeniyle -sA eki ve şart ifadesinin az olması da karşılaşılan zorluklar arasındadır. Bununla birlikte, tespit edilen metinlerin ele alınan konunun aydınlatılması ve örnekleme yapılması bakımından yeterli olduğu düşünülmektedir.

1. TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE -sA EKİ VE BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMANIN ŞARTI (-dI er-se/-dIsA) ÇEKİMİ

Orhon Türkçesinde -sAr eki, zarf-fiil türeten bir ektir (Gülsevin, 1990, s. 279; Karahan, 1994, s. 473; Tekin, 2003, s. 177). -sAr eki, *Orhon Yazıtları*'nda hem fiil kök ve gövdelerine hem de er- yardımcı fiiline gelmiş, zaman ve kişi ekleri almadan kullanılmıştır (Gabain, 2007, s. 65).

Tekin (2003, s. 177), Orhon Türkçesinde bu ekin, asıl fiilin hangi durumlarda ve ne zaman gerçekleştirildiğini belirtmek için kullanıldığı durumlarda karşılaştığı ifade etmiş ve *Orhon Yazıtları*'ndan bazı örnekler vermiştir: "1. Asıl eylemin hangi şart altında işlendiğini belirtmek: *âç-sar tosık ömâz sän, bir tod-sar âç-sık ömâz sän* '(Ey Türk halkı...), acıkırsan doyacağını düşünmezsin, bir de doyersan (tekrar) acıkacağını düşünmezsin'; 2. Asıl eylemin hangi durumlarda ve ne zaman işlendiğini belirtmek: *közdä yaş käl-sär tida,*

köjültä sıgıt käl-sär yanturu sakıtım ‘Göz(lerim)den yaş gelince (onlara) engel olarak, gönl(üm)den feryat etmek gelince (onu) geri çevirterek yas tuttum.’”

Orhon Türkçesinde, birleşik çekimler arasında şart birleşik çekimi bulunmamaktadır (Ercilasun, 1984, s. 184). Bununla birlikte, Hunutlu (2015, s. 103), *Orhon Yazıtları*’nda kişi eki almış çekimli fiilden sonra *er-+-sAr* şeklinin getirildiği örnekler vermiştir: “(i)lt(e)r(i)ş k(a)g(a)n k(a)zg(a)nm(a)s(a)r **yok (e)rti (e)rs(e)r b(e)n öz(ü)m bilge tonyukuk k(a)zg(a)nm(a)s(a)r b(e)n **yok (e)rt(i)m (e)rs(e)r**”. Alyılmaz (1994, s. 244) da *Tonyukuk Yazıtı* 59. satırdan belirli geçmiş zamanın şartının iyelik kökenli eki ile çekimlenişine bu örnekleri vermiştir. Bu örneklerde, kişi ekleri yardımcı fiilden önce kullanılmıştır:**

yok er-ti+Ø er-ser :yok oldu ise < yok olsa idi, yok olsaydı

yok er-ti+m er-ser :yok oldum ise < yok olsa idim, yok olsaydım

Ancak, Alyılmaz (1994, s. 244), burada bir söz dizimi yanlış olduğunu belirtmiştir. Araştırmacıya göre, bu yapılarla vurgu ya da üslup kaygısıyla *yok erser erti* yerine *yok erti erser*, *yok erser ertim* yerine de *yok ertim erser* şekilleri tercih edilmiş ve bu durum bir söz dizimi yanlışlığına neden olmuştur.

Orhon Türkçesindeki *-sAr* ekinin Uygur Türkçesinde de kişi zamirlerine ya da kişi eklerine bağlanmadan kullanılmaya devam ettiği örnekler mevcuttur (Gabain, 2007, s. 125). Ancak Uygur Türkçesi döneminde, *-sAr* ekinin, fiil çekimine girmiş ve diğer kiplerdeki gibi kişi eklerine bağlanmış biçimlerine de rastlanır (Gabain, 2007, s. 91). Bu dönemde *-sAr* ekinin *-sA* şeklinde kullanımları da görülmektedir.

Uygur Türkçesinde, hikâye ve rivayet birleşik çekimlerinin yanında şart birleşik çekimi de görülmektedir. Erdal (2004, s. 320), *er-ser* yapısının basit zamanlarla çekimlenmiş fiillerin ardından gelerek birleşik şart çekimi yapmakta kullanıldığını ifade etmiştir: “*amrak oglum ölti ärsär munuñ yüzin ymä körmäyin.*” Buradaki *-dl er-ser* yapısı, bahsi geçen tümcenin konuşma anından ya da olayın asıl zamanından önce gerçekleştiğini ifade etmektedir (Erdal, 2004, s. 497). Yani tümcede gerçek şart yoksa yan tümcenin yüklemi *-dl er-ser* biçiminde çekimlenir.

Uygur Türkçesi döneminde ise *-sAr* ekinin sonra kişi eki kullanılmaya başlanmış ve böylece şart çekimi oluşmuştur. İlerleyen dönemde, iyelik kökenli kişi ekleri almaya başlasa da *-sAr* ekli yan tümcelerin tümce içindeki görevleri ve kuruluşları Uygur Türkçesinde de Orhon Türkçesine benzer şekilde devam etmiştir. *Orhon*

Yazıtları'nda bir örnekte kişi eki almış fiile *er-+sAr* ekleri getirilerek oluşturulan yapıya, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde iki örnekte rastlanmaktadır (Hunutlu, 2015, s. 342): *ärkä yaztım yañultım ersär közüñüz ança an (än) bolzun birök yazuqum yok ersär bir közüñüz yaruzun küñ köriñ* "(Eğer bir) adama karşı hata etmiş yanılmışsam gözleriniz her zaman böyle güçsüz olsun ama hatam yoksa bir gözünüz parlamasın, güneşi görün."

Hunutlu (2015, s. 164), bu ifadenin Türkiye Türkçesine aktarımında kişi ekinin şart ekinden sonraya kaydığını belirtmiştir. Araştırmacıya göre, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde kişi ekinin *-sAr* ekinden önce ve sonra gelebilmesi zarf-fiil ve çekimli fiil arasında geçiş aşamasında olan şart eki için önemli örneklerdir. Bugün bazı çağdaş Türk lehçelerinde bu yapı genelleşmiş ve şart kipi kişi ekinden sonra gelmiştir. Hunutlu (2015, s. 341)'ya göre, şartlı yan tümcenin yüklemine birinci tekil kişi eki alması gerekirken kişi ekinin işaretsiz olması, bu yan tümcedeki şart ekinin zarf-fiil eki görevini de devam ettirdiğini göstermektedir: *amrağ oğlum ölti ersär munuñ yüzin yemä körmäyin* "Sevgili oğlum öldüyse bunun yüzünü de görmeyeyim."

Alyılmaz (1994, s. 245), Uygur Türkçesine ait eserlerden birçoğunda bu kullanımların bulunduğunu ifade etmiş ve örnekler vermiştir: *yazıntı+muz yanılı+muz er-ser* "günah işledik (ise), yanıldık ise" (*Huastuanifti*/117-118); *tapıntı+muz er-ser* "tapındık ise" (*Huastuanifti*/151-153); *tattı+ñ er-se* "tattım ise" (*Atebetü'l-Hakayık*/209); *yığdı+ñ er-se* "yığdım ise" (*Atebetü'l-Hakayık*/299); *negü kıldı+m er-se* "ne yaptım ise; ne kadar ısrar ettim ise" (*Kutadgu Bilig*/3852).

Benli (2013, s. 30), Uygur Türkçesinde belirli geçmiş zamanın şartı çekimi ile kurulan tümcelerin genellikle tahmin-faraziye anlamını veren tümce grupları olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, taranan metinler içinde belirli geçmiş zamanın şartının diğer birleşik çekimlerden sayıca çok daha fazla olduğunu ortaya koymuş ve *Altun Yaruk*'tan bazı örnekler vermiştir:

Tengrimlerim, kim men ol öde yalanguklarınñ yırtınçılığ et köz öze ayığ kılınç kılınığ köriñ bilir ertim erser, yme neñ ol ayığ kılınçnıñ emtiği teğ yavlağ tüşin utlısın bilmez ertim "Tanrı-larım, eğer ben o zaman, insanların dünyevi his ve görüşleriyle fena amel kılma larını görmüş bilmiş olsaydım (gören bilen olsaydım), katiyen o fena amelin şimdiki gibi fena mukabilini (cezasını) bilmezdim."

kalıtı neçük kin keligme üdeki alku uluğ bodisatavlar burkan kütinğa katıglantuklarınta tsuy irinçü ağır ayığ kılınçların kıantı çamkıy kılınıp neteg arıtdılar alkindurtular erser ançulayı mening yeme tsuy irinçü ağır ayığ kılınç-larım olarınıñ teg arızun alkanzun

alkanzun tijit kıanti bolzunlar “Öyle ki, nasıl ilerde, gelecek zamandaki bütün ulu Bodhisattvaların Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalıştıklarında kötü, hatalı davranışlarını itiraf edip, (onları) nasıl temizlediler, yok ettiler ise, benzeri şekilde benim de kötü, fena davranışlarım, onlarınki gibi temizlensin, yok olsun, affedilsinler.”

Benli (2013, s. 90), Uygur Türkçesinde -sAr eki almış yan tümcelerin ana tümcenin zaman tamlayıcısı yani zarf tümleci olarak kullanılabilirliğini, bu yapıların kaçan “ne zaman”, ançata “ne zaman ki”, kayu ödün “ne zaman” ifadelerini bulundurabilirliğini belirtmiştir. Bu hususta, *Altun Yaruk*’tan verdiği örnekler içinde bir tümce dikkat çekmektedir:

kaçan bodisatavnıj etüzin buşı birmış yir orunka tegdüler erser, anta ötrü bodisatavnıj yaş süngükleri inaru berü, anta munta saçılıp yatmışın körüp, etüzlerin biegerü yirke çalıp ögsirep tınsırap inçe kalıtı uluğı ıgaç küçlüg katıg yilke toktılıp kıamılmış tegüştiler kıamıtular “(kaçan) Bodisatva’nın vücudunu hayır verdiği yere- kurban ettiği-gelince, orada Bodisatva’nın genç kemikleri her tarafta (şurda burada) saçılıp yattığını görüp, vücudlarını ikisi beraber yere atıp (yere yıkılıp) sesden düşüp ağlayarak sanki büyük bir ağaç rüzgardan koparılıp devrilmiş yere yıkılmış gibi düşdüler devrildiler.”

Bu tümcede, belirli geçmiş zamanın şartı çekiminde olan yapının tümcede zarf tümleci görevinde olduğu açıkça görülmektedir.

-sAr ekiyle ilgili bir başka görüş de Eraslan’a aittir. Eraslan (2000, s. 92-125), -sAr ekinin isim-fiil olarak kullanıldığını ve -sAr ekiyle çekimlenen fiillerin kurduğu yardımcı cümlelerin yoğun bir biçimde isim olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla -sAr ekli yardımcı cümle ana cümlenin nesnesi veya öznesi olmaktadır. Araştırmacıya göre, isim-fiil yapan bu eki, zamanla işlekliliğini yitirmiş ve büyük ölçüde şekil ve zaman eki halini almıştır.

Karahanlı Türkçesinde -sAr eki, yerini büyük ölçüde -sA ekine bırakmıştır. Çekiminde ise kişi zamirlerinin yanında iyelik kökenli kişi ekleri de kullanılır (Korkmaz, 1995; Paçacıoğlu, 1995; Hacıeminoğlu, 2013). Karahanlı Türkçesinde -sA ekinin şartın yanında zaman bildirdiği kullanımlarıyla da karşılaşılmaktadır: “elig turdı ersä, aña açtı köz ‘hakan kalktıgı zaman, ona gözünü açtı’” (Mansuroğlu, 1955, s. 633). Eckmann (2011a, s. 29; 2011c, s. 279)’a göre de belirli geçmiş zamanın şartı, gerçek şart yanında zaman da bildirir. Ayrıca belirli geçmiş zamanın şartında, üçüncü tekil kişide -dlIsA yapısı da görülmektedir: “açtısa, taptısa, soldısa vb.” (Hacıeminoğlu, 2000, s. 154-155).

Harezmi Türkçesinde -sA eki, şart çekiminde kullanılır ve iyelik kökenli kişi eklerinin yanında nadir de olsa kişi zamirleri de kullanılır

(Ata, 2002, s. 82). Bu dönemde -sA ekinin basit çekimi zaman ifade edebilmekte, yani zarf-fiil işlevi görebilmektedir: “*ne işke keldiñ? tē-se aydı* ‘ne işe (niçin) geldin deyince dedi’” (Mansuroğlu, 1955, s. 66). Bununla birlikte, -dl er-se ya da -dlsA biçimindeki belirli geçmiş zamanın şartı da gerçek şart yanında zaman da bildirir (Eckmann, 2011a, s. 29).

Harezmi Türkçesinde, -sA men biçimindeki şart çekimi, Çağatay Türkçesinde de şart çekiminde kullanılmıştır, ancak -sAm biçimine girmiştir. Yani Çağatay Türkçesinde şart çekimi iyelik kökenli kişi ekleri ile yapılmıştır (Eckmann, 1958, s. 125). Çağatay Türkçesinde şart çekimi zengin bir işleve sahiptir. Şart çekiminin şart yanında istek ve zarf-fiil işlevlerinde de kullanıldığı görülmektedir (Argunşah, 2013, s. 169). Çağatay Türkçesinde belirli geçmiş zamanın şartı Harezmi Türkçesindeki gibi -dl er-se ya da -dlsA ile çekimlenir. Ayrıca bu çekimin zarf-fiil işlevindeki kullanılışı Harezmi Türkçesine göre çok daha fazladır: “*bu habarnı işitti irsā, mirāhorum üç yüz kişi bilā karavulluğa yibārdi* ‘bu haberi işitince, mirahorunu üç yüz kişi ile karakolluğa gönderdi’” (Eckmann, 2011b, s. 102).

Eckmann (2011b, s. 102), Çağatay Türkçesinde belirli geçmiş zamanın şartının, Harezmi Türkçesine göre zaman gösteren kullanılışının daha az olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, bu hususla ilgili olarak şu örneği vermiştir: *bu habarnı işitti irsā, imrāhorum üç yüz kişi bilā karavulluğa yibārdi* “*bu haberi işitince, mirahorunu üç yüz kişi ile karakolluğa gönderdi*”. Ergene (2017, s. 196) de Harezmi Türkçesi metinlerinde de sıkça karşılaşılan bu yapının Çağataycada -IncA/-UncA zarf-fiil eki işleviyle kullanılabilirliğini ifade etmiştir. Argunşah (2013, s. 174), belirli geçmiş zaman ekinin üzerine gelen *ēr-*yardımcı fiili ile oluşturulan yapıların Çağatay Türkçesinde -IncA anlamında zarf-fiiller yaptığını belirtmiştir. Buradan yola çıkıldığında Doğu Türkçesinde, Çağataycadan itibaren -sA ekinin zaman ifadesinden çok, zarf-fiil kullanımının yoğunluk kazanmaya başladığı görülmektedir.

Kıpçak Türkçesinde de -sA eki şart bildirmekte ve çekimi iyelik kökenli kişi ekleri ile yapılmaktadır. Yalnız *Codex Cumanicus*’ta görülen *alsa-sen* ve *kelse-sen* örnekleri, eski çekim şeklini hatırlatmaktadır (Karamanlıoğlu, 1994, s. 132; Argunşah-Güner, 2015, s. 108). Pritsak (1988, s. 120), Kıpçak Türkçesinde -sA ekinin şartlı yan tümceler oluşturduğunu ifade etmiş ve şu örnekleri vermiştir: *kim tursa turğaymān ann bilā* “kim dursa (ben de) onunla dururum”, *sān turmasaydıñ turdum mān* “sen kalkmasaydın (ben) kalkardım”. Bu örneklerde şart çekiminin iyelik kökenli kişi ekleriyle yapıldığı görülmektedir. Pritsak’ın şartlı yan tümce örneklerinden

birinde -sA eki yerine -ğanda zarf-fiil ekinin olduğu dikkat çekmektedir: *biy alganda sän dağı al* “Bey alınca (alırsa) sen de al”. Pritsak, bu örnekte -sA ekinin şart değil, zarf-fiil işleviyle kullanıldığını düşünmüştür. Dolayısıyla, -ğanda zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki karşılığının yine bir zarf-fiil eki olan -Inca olabileceği, bununla birlikte -sA şart ekini de karşılayabileceği görülmektedir.

Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde -DI erse biçiminde görülen belirli geçmiş zamanın şartında, Kıpçak Türkçesinde -r- ünsüzü düşmüş ve -DI ise ya da -DI ese biçimine dönüşmüştür. Ayrıca, Kıpçak Türkçesinde yardımcı fiilin eklediği görülür ve biçim -DI(y)A)sA olur. Bu çekim, tümcelerde çoğunlukla “-diğinde, -diği zaman” anlamında ve zarf-fiil işlevindedir (Kapdan, 2014, s. 438-439).

Eski Anadolu Türkçesinde ve onu takip eden Osmanlı Türkçesinde -sA eki, şart bildirmekte ve çekimi iyelik kökenli kişi ekleri ile yapılmaktadır. Gülsevin (1997, s. 127)’e göre -sA eki, aslında, tümcedeki başka unsurların yardımı ile asıl fiili, eklediği fiille şart anlamı ile bağlayan bir zarf-fiil ektir. Bulak (2011, s. 75-76) da -sAr ekinin kökeni incelenirken zaman kavramından yola çıkmak gerektiğini iddia etmiştir. Bulak, Eski Türkçede zarf-fiil eki olarak kullanılan -sAr ekinin -DIkçA, -DIğl sürece, -DIğl zaman anlamlarını taşıdığını, bugünkü Türkiye Türkçesinde zaman kavramı taşıyan sıra edatının da böyle bir kullanımının olduğunu ifade etmiştir. Gülsevin (1997, s. 132), Eski Anadolu Türkçesinde -di+kişi eki+sA biçimindeki belirli geçmiş zamanın şartı çekimini şart zarf-fiili olarak adlandırmış ve aslında zarf-fiil veya zaman şekli olan bu yapının *eger*, *her kim* sözcükleriyle kullanılışları sonucunda şart zarf-fiillerinin elde edildiğini ifade etmiştir. Batı Türkçesinde belirli geçmiş zamanın şartı -dIsA biçimiyle de kullanılmaktadır (Gülsevin, 1997, s. 38). Ergin (2013, s. 327), *i-* yardımcı fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde genel olarak korunduğunu, Osmanlı Türkçesinde ise çoğunlukla *i-*’nin düştüğünü ve bugünkü kullanıma benzer bir biçim oluştuğunu ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi Orhon Türkçesinden başlayarak tüm tarihî Türk lehçelerinde -di er-se ya da -dIsA biçimindeki belirli geçmiş zamanın şartı çekimi kip yanında zarf-fiil işleviyle de kullanılmıştır. Ancak bu kullanım bazı lehçelerde daha yoğunken bazılarında daha seyrek kalmıştır. Bu sebeple Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi lehçelerinin -di er-se ya da -dIsA yapısını kullanım sıklıklarının ve amaçlarının karşılaştırılması ihtiyacı doğmuştur.

2. VERİ İNCELEME VE KARŞILAŞTIRMA

Bu çalışmada incelenen metinlerde de yukarıdaki ifadelerde olduğu gibi, Doğu Türkçesinin³ belirli geçmiş zamanın şartını *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse*, Batı Türkçesinin⁴ ise *-dIsA* biçiminde yaptığı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan metinlerden elde edilen veriler incelendiğinde DT’de, *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse* yapısında 260, BT’de ise *-dIsA* biçiminde yalnızca 7 örnek tespit edilmiştir. Bu yapıların arasındaki sayısal fark, *-sA* ekinin DT’de BT’ye oranla çok daha fazla kullanılması ile açıklanabilir.

DT’deki her bir metin, BT’deki karşılığına nispetle *-sA* ekine daha çok yer vermiştir. Ayrıca DT’de *-sA* ekli olan yapıların bir kısmı BT’de başka şekillerde karşılanmıştır. Bununla birlikte, metinler birebir çeviri olmadığından DT’deki *-sA* ekli yapıların bir kısmının BT metinlerinde karşılığı yer almamaktadır. Örneğin, DT metinlerinde tespit edilen *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse* biçiminde çekimlenmiş 260 örnekten 48’i BT metinlerinde bulunmamaktadır. Sonuç olarak, DT’de *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse* yapısında olan ve BT’de aynı biçimde yahut farklı çekimlerle karşılanan 212 örneğin sayısal dağılımı şu şekildedir:

DT Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	BT Belirli Geçmiş Zaman	197
DT Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	BT İstek	6
DT Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	BT Fiilimsi	5
DT Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	BT Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	3
DT Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	BT Geniş zamanın hikâyesi	2
DT Belirli Geçmiş Zamanın Şartı	BT Belirli geçmiş zamanın hikâyesi	1

Yukarıda da belirttiği gibi, metinlerin birebir çeviri olmaması DT’deki yapının BT’de farklı biçimde karşılanmasına neden olmuştur. Bu nedenle çalışmada, DT’deki *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse* yapısının BT’deki uygun görülen karşılıklarına yer verilmiştir.

Bu çalışmada, DT’de *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse* biçiminde olan ve BT’de belirli geçmiş zaman ile karşılanan yapılar sayı bakımından öne çıkmaları sebebiyle temel alınmıştır. Bununla birlikte, sayıca az olmalarına rağmen BT’de de belirli geçmiş zamanın şartı ile karşılanan yapılar, söz konusu kullanımın her iki lehçedeki işlevlerinin karşılaştırılabilmesi bakımından çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca BT’de fiilimsilerle karşılanan yapılara, DT’deki

³ DT: Doğu Türkçesi

⁴ BT: Batı Türkçesi

-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse yapısının zarf-fiil işlevinin olması bakımından çalışma kapsamında yer verilmiştir.

DT'de belirli geçmiş zamanın şartı çekiminde olan 212 örnekten 197'sinin BT'de belirli geçmiş zamanın şartı ile değil, belirli geçmiş zaman ile karşılandığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerde bu durum görülmektedir:

- D TE⁵ Vazr, Ca'far-ı şadıknı keltürgeli **bardı érse** halıfa öz kullarığa ayttı kim: “Ca'far, kélgeç mén başımdın borkümni kötergeç siz barçañız Ca'far-ı şadıknı kılıç bile çapqay siz.” dep söz tutturdı.
- TT⁶ *Veziir, Cafer-i Sadık'ı getirmeye varınca (gidince) halife kendi kullarına dedi ki: (...)*

Yukarıda *Tezkîretü'l-Evliyâ*'nın DT ile kaleme alınmış metninden -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse biçiminde çekimlenmiş bir örnek görülmektedir. Buradaki *bardı érse* çekimi, TT'ye çevrildiğinde *varınca* biçiminde ifade edilmektedir. Dolayısıyla *bardı érse*, zarf-fiil işleviyle kullanılmıştır. *Tezkîretü'l-Evliyâ*'nın BT metninde ise *bardı érse* yapısı, *vardı* biçiminde karşılanmış ve tümcenin yüklemi görevini üstlenmiştir.

- B TE⁷ *Veziir nâ-çâr vardı*, halıfe kullarına didi, hemîn ki Ca'fer içeriü girdi kim otura, ben dil-bendümi getürem siz anı öldürüñ.
- TT *Veziir, çaresiz vardı (gitti), halife kullarına dedi: Cafer içeri girip oturur oturmaz, ben sevgilimi getireyim siz onu öldürün.*

Aşağıdaki örnekte de benzer bir durum görülmektedir. DT'deki *évürdi érse* yapısı TT'de *çevirince* biçimindedir ve zarf-fiil işlevindedir. Bunun BT'deki karşılığı olan *çevürdi* ise tümcenin yüklemi görevindedir.

- D TE *Yüzini ol koydın évürdi érse* ol koy tilge kélip ayttı: (...)
- TT *O koyundan yüz çevirince o koyun dile gelip dedi ki (...)*
- B TE *Yüz çevürdi*, almadı. Koyun söyledi eydür, sen dañı Tañrı kulısın, (4) ben dañı Tañrı kulıyam.

⁵ D TE: *Tezkîretü'l-Evliyâ*'nın Doğu Türkçesi metni.

⁶ TT: Türkiye Türkçesi

⁷ B TE: *Tezkîretü'l-Evliyâ*'nın Batı Türkçesi metni.

TT *Yüz çevirdi, almadı. Koyun dedi ki sen de Tanrı kulusun ben de Tanrı kuluyum.*

Bu örneklerde DT, *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* yapısını zarf-fiil işleviyle kullanmış, böylece bir yan tümce kurarak temel tümcenin anlamını zaman bakımından tamamlamıştır. BT ise DT'den farklı olarak bu yapıyı, belirli geçmiş zaman ile karşılamış ve temel tümce olarak kullanmayı tercih etmiştir. Ancak bu temel tümce, kendisinden sonra gelen başka bir tümceye bağlanmış ve sıralı tümce oluşturmuştur.

DT'deki bu kullanım, TT'de *-IncA/-UncA* zarf-fiil eki ile karşılanabilir. Bu ek, yan tümce ile temel tümce arasında öncelik-sonralık ilişkisi kurmaktadır. Bir başka deyişle, *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* ile kurulan yan tümcedeki olay, onun bağlandığı temel tümcedeki olaydan önce gerçekleşmiştir. BT'de bu yapı kullanılmamasına rağmen, anlama bakıldığında belirli geçmiş zaman ile kurulan tümcenin kendinden sonra gelen tümceyle aynı öncelik-sonralık ilişkisi içinde olduğu görülmektedir. Bu durumu şöyle ifade etmek mümkündür:

DT A olunca B oldu. (Önce A oldu, sonra B oldu.)
BT A oldu, B oldu. (Önce A oldu, sonra B oldu.)

Bu örneklerde DT ve BT'nin herhangi bir bağlaç kullanmadığı görülmektedir. Ancak DT'nin *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* zarf-fiil yapısı ile *kaçan* bağlacını kullandığı örnekler de sıkça rastlanmaktadır. Bu bağlaç, “ne zaman, ne vakit” anlamındadır ve zarf-fiili anlam bakımından desteklemektedir:

D TE **Kaçan kim dünyāın köç köterdi érse** bir ‘azīz kişi anı tüşinde körüp andın sordı kim: “Ey Yahyā, saña Tēñri Ta‘ālā nè hıṭāb kıldı?” dēp.

TT **Ne zaman ki dünyadan göç etti (Dünyadan göç edince), aziz bir kimse onu düşünde görüp ona “Ey Yahya, Tanrı Ta‘ālā sana ne dedi?” diye sordu.**

B TE Yahyā bin ‘Ammār rahmetullāhi ‘aleyhi **vefāt itdi.** Bir kişi anı düşünde gördi, şordı ki, Haḫ Ta‘ālā (6) senüñle n’itdi?

TT **Yahya bin ‘Ammār rahmetullāhi ‘aleyhi vefāt etdi.** Birisi onu düşünde gördü, sordu ki “Hak Ta‘ālā seninle ne yaptı (sana ne dedi)?”

Yukarıdaki örneklerde de daha önce bahsedilen öncelik-sonralık ilişkisi açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, DT'nin bağlaç kullanıp

kullanmamasından bağımsız olarak, BT'nin de bazı bağlaçlarla bu anlam ilişkisini desteklediği örneklerle karşılaşılmıştır. Bu örneklerde BT, ağırlıklı olarak *çün*, *çünki*, *çünkim* bağlaçlarını kullanmıştır. Az sayıda örnekte ise *tâ ki* bağlacını tercih etmiştir. Bu örneklerin tamamında öncelik-sonralık ilişkisi bulunmaktadır.

- D TE **Kaçan kim** Karin êli Küfedin yanıp öz yerlerige **kêldiler êrse** Vaysnı yahşı 'izzat kılıp ağırlar êrdiler.
- TT *Karin halkı Kufe'den dönüp kendi yerlerine (yurtlarına) varınca/vardığı zaman (onlar) Vays'a ikramda bulunup ağırlarlardı.*
- B TE **Çünkü** anlar **gıtdi**, andan sonra Veys'e Karan hâlkı 'izzet ve hürmet iderlerdi.
- TT *Onlar gidince/gittikten sonra Veys'e Karan halkı izzet ve hürmet ederlerdi.*

Burada, BT'nin kullandığı *çün*, *çünki*, *çünkim* bağlaçlarının anlam ve işlevlerine bakmak gerekmektedir. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde, 19. yüzyıla kadar, bu bağlaçların kullanımı Farsçada olduğu gibidir. Aynı dönemde hem Farsça hem BT, bu bağlaçları tümceler arasında zaman ya da sebep-sonuç ilişkisi kurmak için kullanmıştır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 133; Tiken, 2004, s. 54). Bu anlam ilişkisinin türü ancak bağlama bakarak tam anlamıyla anlaşılabilir. Şenlik (2014, s. 164), Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden yola çıkarak kurulan ilişkinin çoğunlukla bir zaman fikri içerdiğini belirtmektedir ki bu durum, bu çalışmada elde edilen veriler incelendiğinde de görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde, Farsçadan yapılan bazı çevirilerde *çünki* ya da türevlerinin -(y)IcAK, -dUKdA gibi Türkçe eklerle kurulan bitimsiz yapılarla, yani zarf-fiillerle karşılandığı görülmektedir. Burada da zaman ilişkisi açıktır ancak *çün*, *çünki*, *çünkim* bağlaçları Türkçenin zarf-fiillerle kurabileceği kendine özgü bir zaman fikrini hiç bir zaman aynı keskinlikte ifade edemez (Şenlik, 2014, s. 163-164). TT'deki *çünkü* bağlacının zaman ifade etmekten çıkıp sebep-sonuç ifade eder hâle gelmesi bu sebebe bağlanabilir.

Aşağıdaki örneklerde BT'deki *çünkim*, *çün* bağlaçları zaman, yani öncelik-sonralık ifadesi için kullanılmıştır:

- D TE Ca'far-ı Şadıķ **kêldi êrse** kördüm kim bir andaķ uluģ ajdahâ Ca'far-ı Şadıķ bile kêldi kim koyıģı êrni yerde êrdi.
- TT *Cafer-i Sadık gelince/geldiğinde gördüm ki göģsü dudağı yerde bir ulu ejderha onunla geldi.*
- B TE **Çünkim** Ca'fer **geldi**, bir ejderhâ bile geldi, aģzın açdı.

- TT *Cafer gelince/geldiğinde bir ejderha onunla birlikte geldi, ağzını açtı.*
- D GT⁸ *igitti biregü böri balasın / ısırdı uluğ boldısa kâlesin*
- TT *Birisi kurt yavrusunu besledi / büyüyünce üstünü başını parçaladı.*
- B GT⁹ *Bir kişi kırt enügin bisledi, çün büyüdi issini paraladı.*
- TT *Bir kimse kurt yavrusunu besledi, büyüyünce sahibini parçaladı.*

Çalışma kapsamında incelenen metinlerde, Doğu Türkçesindeki -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse biçimindeki bu yapı, Batı Türkçesinde yalnızca üç örnekte belirli geçmiş zamanın şartı (-dIsA/-dl ise) ile karşılanmıştır. Örneklerin ikisinde, hem Doğu hem Batı Türkçesine ait tümcelerde şart anlamı değil, zaman anlamı bulunmaktadır. Yani bu çekimler, anlam bakımından şart ya da dilek ifade etmemektedir. Yapı bakımından bu kalıbın zarf-fiil işlevinde kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu örneklerden biri aşağıdaki gibidir:

- D MN¹⁰ *Faķır cemā'at-i kesir kördüm irse, sözlerin sordum.*
- TT *Faķır (Bendeniz) kalabalık topluluğu görünce/gördüğümde sözlerini sordum.*
- B MN¹¹ *Faķır cemā'at-i kesire gördüm ise, sözlerini sordum.*
- TT *Faķır (Bendeniz) kalabalık topluluğu görünce/gördüğümde sözlerini sordum.*

Bu biçimde çekimlenen bir örnekte ise DT, -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse yapısı, tümcenin zarf-fiilini oluşturmuştur. Ancak BT'deki -dl ise yapısı, eger bağlacı ile desteklenerek kullanılmıştır. Burada dikkat çeken husus, BT'deki kullanımın gerçek şart olmayışıdır.

- D TE *Bıltur, Ka'ba maņa utru keldi érse bu yıl mên Ka'bağa utru barayın.*
- TT *Geçen yıl Ka'be bana doğru geldiyse bu yıl ben Ka'be'ye doğru gideyim.*
- B TE *(...) eger geçen yıl Ka'be baņa karşı geldi ise bu yıl ben aņa varayım.*
- TT *Eğer geçen yıl Ka'be bana doğru geldiyse bu yıl ben ona gideyim.*

⁸ D GT: *Gülistan Tercümesi*'nin Doğu Türkçesi metni.

⁹ B GT: *Gülistan Tercümesi*'nin Batı Türkçesi metni.

¹⁰ D MN: *Mecâlisü'n-Nefâis*'in Doğu Türkçesi metni.

¹¹ B MN: *Mecâlisü'n-Nefâis*'in Batı Türkçesi metni.

Gerçek şart tümcelerinde, bir A hadisesinin gerçekleşmesiyle bir B hadisesinin de gerçekleşeceği ifade edilmektedir (Banguoğlu, 2007, s. 457). Gerçek olmayan şart tümcelerinde ise yardımcı tümcede ifade edilen hâl ya da hareket bir biçimde gerçekleşmiştir ve bunun aksinin gerçekleşmesi mümkün değildir (Develi, 1995, s. 126-127). Yani gerçek olmayan şart tümcelerinde -sA eki şart ifade etmez, zira bahsedilen hâl ya da hareket çoktan ve değiştirilemez biçimde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla burada anlam bakımından şart değil, öncelik-sonralık ilişkisi görülmektedir.

Yukarıdaki örnekte DT, -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse zarf-fiil yapısı ile öncelik-sonralık ilişkisini ortaya koymuştur. Bu tümcenin BT'deki karşılığında ise *eger*'le desteklenen -di ise çekimi vardır. Ancak tümcenin anlamına bakıldığında gerçek şart ifade etmediği anlaşılmaktadır. Yazar, "Ka'be başa karşı geldi ise" derken bunu şart anlamıyla kullanmamıştır. Tümceden anlaşılan şudur: "Kâbe geçen yıl bana doğru geldi. Öyleyse/O zaman bu yıl da ben ona gideyim." Görüldüğü gibi Kâbe'nin gelmesi şartı gerçekleşmiştir. Ancak bu artık olmuş bitmiş bir harekettir ve aksinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Burada gerçekleşen bir şartın neticesinde yapılması gereken yahut vaat edilen işe icabet söz konusudur. Bununla birlikte, -sA ekli bu tümce, gerçek olmayan şart tümcesidir ve temel tümceyle arasında anlam bakımından öncelik-sonralık ilişkisi bulunmazdır.

Ayrıca, incelenen metinlerde, Doğu Türkçesinde belirli geçmiş zamanın şartı çekiminde olan, Batı Türkçesinde ise fiilimsiler ile karşılanan beş örnek tespit edilmiştir. Bunların tamamı zarf-fiildir. Bu örneklerden ikisinde DT'deki -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse yapısı -IncA ekiyle oluşturulmuş fiilimsilerle karşılanmıştır. Diğer üç örnekte ise -Up, -mAdAn ve -dUkdA ekli fiilimsiler kullanılmıştır.

DT	<i>boldı érse</i>	BT	<i>olınca</i>
DT	<i>boldı érse</i>	BT	<i>itmeyince</i>
DT	<i>kördüm érse</i>	BT	<i>körüp</i>
DT	<i>bardı érse</i>	BT	<i>varmadan</i>
DT	<i>soruldu érse</i>	BT	<i>soruldukda</i>

Doğu Türkçesindeki -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse biçimindeki bu beş yapının da yine şart ifade etmediği, zaman bakımından öncelik-sonralık ifadesi sağladığı ve tümcede zarf-fiil işleviyle kullanıldığı görülmüştür:

- D MN Sebebin **soruldu irse** âbâdânına cevâb aytmadı.
TT *Sebebi **sorulduğunda/sorulunca** şen bir biçimde cevap vermedi.*

- B MN Sebebin **soruldu**ğda âbādānca cevāb söylemedi.
TT *Sebebi soruldu*ğunda/sorulunca ſen bir biçimde cevap vermedi.

Doğu Türkçesindeki *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* yapısının birkaç örnekte de olsa Batı Türkçesinde zarf-fiille karşılaşılması dikkat çekicidir. Bu durum, bu yapının Doğu Türkçesinde de anlam ve işlev bakımından zarf-fiil gibi kullanıldığını düşündürmektedir.

Bilindiği üzere, DT, özellikle Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan edebî eserler Farsçanın yoğun etkisi altında kalmıştır. Buradan yola çıkarak DT’de, *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* yapısının zarf-fiil olarak kullanımında Farsçanın etkisi olup olmadığı tartışılabilir. Bu sorunun cevabı için Farsçadan çeviri olan metinlerle bunların Farsça asıllarını karşılaştırmak gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında yer alan ve *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* yapısının sıkça kullanıldığı *Gülistan Tercümesi*’nin DT metni ile *Gülistan*’ın Farsça orijinali Türkiye Türkçesine çevrilerek karşılaştırılmıştır. Örneğin, *Gülistan Tercümesi*’nin DT metnindeki “**Kaçan** canı, cānıdın recānı tamām **köterdi érse**, hanıka til tēgürüp söke başladı.” tümcesi, *Gülistan*’ın Farsça aslında “Esir yaşamaktan ümitsiz **oldu**, ſaha hıſımla ſerzenişte bulundu ve kötü sözler söylemeye başladı.” biçimindedir. Dolayısıyla DT’nin *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* ile karşıladığı yapı, Farsçada çekimli bir fiildir. İncelememiz sonucunda, Farsçanın geçmiş zamanla çekimlediği yüklemelerinin sıralı tümceler olarak bir araya getirildiği yapıların, DT’de *-DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+ërse* yapısıyla ve zarf-fiil işleviyle karşılandığı görülmüştür.

- F¹² Bir bezirgan bin altın **zarar etti**, oğluna dedi ki (...)
D GT Bir bâzergānga miñ altın **noğşān boldı érse** oğlıga ayttı kim: (...)
- F Bu sözü Sāmilere **söyledim**, ſaşırdılar.
D GT Ma’nasını sāmi’lerga **ayttım érse** ta’acubb tārīkin ettiiler.
- F Bilge kişi, eğitim boyunca **çabaladı**, ancak etkili olmadı.
D GT Dānişmend, müddetl ta’līmde cid ü cehd **ıldı érse** hıç müfid tüşmedi.

¹² F: Farsça

SONUÇ

Orhon Türkçesinden başlayarak tüm tarihi Türk lehçelerinde -dI ér-se ya da -dIsA biçimindeki belirli geçmiş zamanın şartı çekimi kip yanında zarf-fiil işleviyle de kullanılmıştır. Ancak bu kullanım bazı lehçelerde daha yoğunken bazılarında daha seyrek kalmıştır. Bu yapıların kullanımındaki sayısal fark, -sA ekinin DT'de BT'ye oranla çok daha fazla kullanılması ile açıklanabilir.

DT'de -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse biçimindeki 212 örneğin 197'si BT'de belirli geçmiş zaman ile karşılanmıştır. Bu örneklerde DT, -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse yapısını zarf-fiil işleviyle, tümcenin zarf tümleci olacak şekilde kullanmıştır. BT ise bu yapıyı, belirli geçmiş zaman ile karşılamış ve böylece bir tümce kurmuştur. Ancak bu temel tümce, kendisinden sonra gelen başka bir tümceye bağlanmış ve sıralı tümce oluşturmuştur.

DT'deki -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse yapısı, TT'de -Inca/-UncA zarf-fiil eki ile karşılanabilir. Bu ek, yan tümce ile temel tümce arasında öncelik-sonralık ilişkisi kurmaktadır. Bir başka deyişle, -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse ile kurulan yan tümcedeki olay, onun bağlandığı temel tümcedeki olaydan önce gerçekleşmiştir. BT'de -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse yapısı kullanılmamasına rağmen, anlama bakıldığında belirli geçmiş zaman ile kurulan tümcenin kendinden sonra gelen tümceyle aynı öncelik-sonralık ilişkisi içinde olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi sağlamlaştırmak için, DT'nin bağlaç kullanıp kullanmamasından bağımsız olarak, BT'nin ağırlıklı olarak çün, çünkü, çünkü bağlaçlarını kullandığı tespit edilmiştir. Zaten Eski Anadolu Türkçesinde, bazı çevirilerde Farsçadaki çünkü'li yapıların -(y)IcAK, -dUKdA gibi Türkçe eklerle kurulan zarf-fiillerle karşılandığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen metinlerde, DT'deki -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse yapısı, Batı Türkçesinde yalnızca üç örnekte belirli geçmiş zamanın şartı (-dIsA/-dI ise) ile karşılanmıştır. DT'deki bu örneklerde de şart değil, zaman anlamı bulunmaktadır. BT'deki karşılıklarında ise tümceler arasında öncelik-sonralık ilişkisi göze çarpmaktadır. Dolayısıyla burada da -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse yapısının zarf-fiil işlevinde kullanılması söz konusudur.

Bununla birlikte, incelenen metinlerde, DT'de -DI/-DU+İyelik Kökenli Kişi Eki+érse yapısında olan, BT'de ise zarf-fiiller ile karşılanan beş örnek tespit edilmiştir. DT'deki bu yapının az sayıda örnekte de olsa BT'de zarf-fiille karşılanması bu yapının DT'de de

anlam ve işlev bakımından zarf-fiil gibi kullanıldığını düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (1993). *Ali Şir Nevayi'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat: metin-gramatikal indeks-sözlük (2 Cilt)*. yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhon yazıtlarının söz dizimi*. yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Altun, H. O. (2011). *Çağataycadan 16. yüzyıl Anadolu Türkçesine bir çeviri: Nevâyi'nin Tevârîh-i Mülûk-i Acem'i (inceleme-metin-dizin-tpkıbasım)*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2002). *Harezmi-Altun Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benli, N. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde tasarlama kiplerinin yapı ve işlev bakımından incelenmesi*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Berbercan, M. T. (2013). *Çağatayca Gülistan tercümesi (Gülistan-ı Türki) giriş - gramer - metin - notlar - dizin - tpkıbasım*. Ankara: Hâkim Yayınları.
- Bulak, Ş. (2011). Tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinde şart kipi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, 30, 71-97.
- Develi, H. (1995). {sa} morfemli yardımcı cümleler ve bunlarla kurulan birleşik cümleler üzerinde bir inceleme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997*, 115-152.
- Eckmann, J. (1958). Çağatay dili hakkında notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 115-126.

- Eckmann, J. (2011a). Harezmi Türkçesi. Osman Fikri Sertkaya (Ed.). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine notlar* içinde, 1-38. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2011b). Çağatayca. Osman Fikri Sertkaya (Ed.). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine notlar* içinde, 74-108. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2011c). Sadî Gülistan'ının bilinmeyen Çağatayca bir çevirisi. Osman Fikri Sertkaya (Ed.). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine notlar* içinde, 273-285. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2000). -sar/ -ser isim-fiil ekinin yapısı ve fonksiyonları. *Hasan Eren Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2001). 'Ali Şir Nevâyi: Mecâlisü'n-Nefâis I (giriş ve metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Başlangıcından yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergene, O. (2017). *Sadî Gülistan tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Mehmet Akalın (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gezer, H. (2012). *Mecâlisü'n-Nefâis'in iki nüshasının karşılaştırılması*. yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Gülsevin, G. (1990). Türkçede sa şart gerundiumu üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 1990/II, 467, 276-279.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk dilinde yapı bakımından filler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu, Ü. (2015). *Köktürk ve Uygur Türkçesinde yan cümleler*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Kapdan, H. S. (2014). *Ermeni harfli Kıpçakça Zebur=Psalter adlı eser ile Memlük Kıpçakçasıyla yazılmış İrşâdü'l-Mülük ve'sselâtin adlı eserin şekil bilgisi bakımından karşılaştırılması*. yayımlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Karahan, L. (1994). -sa/-se Eki Hakkında. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 1994/II, 516, 471-474*.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 579.
- Korkmaz, Z. (1995). -sa/-se dilek-şart kipi eklerinde bir yapı birliği var mıdır?. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* içinde, 160-167. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, S. (2011). *XVI yüzyıla ait bir Tezkiretü'l-Evliyâ tercümesi (giriş-metin-ıpkıbasım)*. yayımlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Mansuroğlu, M. (1955). Türkçede cümle çeşitleri ve bağlayıcıları. *TDAY Belleten, 59-71*.
- Özkan, M. (1993). *Mahmûd bin Kâdî-i Manyâs Gülistan tercümesi giriş-inceleme-metin-sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (1995). *Orta Türkçe: Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi*. Sivas.
- Pritsak, O. (1988). Kıpçakça. Mehmet Akalın (Çev.). *Tarihî Türk Şiveleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 73, Seri: IV, Sayı: A.21.
- Şenlik, A. Ş. (2014). Osmanlı Türkçesinin öncü bağlaçları hakkında. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 4, 157-179*.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde edatlar, bağlaçlar, ünlemler ve zarf fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, S. (2011). *Türk lehçeleri arasında ilk metin aktarma örneği Kitâb-ı Güzide*. Sivas: Asitan Yayıncılık.